

ВПЛИВ ІГРОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА ВИХОВАННЯ САМОСТІЙНОСТІ В ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Статтю присвячено вивченню актуальної проблеми дошкільної педагогіки на сучасному етапі - вихованню самостійності як особистісної якості дошкільника. На основі аналізу психолого-педагогічної літератури підкреслено значення ігрової діяльності як провідного засобу виховання самостійності. Відмічається важливість позиції вихователя в грі та особливості організації ігрового простору.

Ключові слова: самостійність як особистісна якість, дошкільний вік, ігрова діяльність, ігровий простір, позиція вихователя.

Виховання самостійності як базової якості в дітей дошкільного віку – складний і багатограний процес, який потребує цілеспрямованої роботи. Одним із засобів виховання самостійності виступає гра, в якій створюються умови для самостійної діяльності дітей, прояву ними цілеспрямованості, ініціативності, незалежності, творчості, пізнавального інтересу та інших критеріїв самостійності.

Виховні можливості гри відзначали у своїх працях Л.С. Виготський, О.В. Запорожець, Д.Б. Ельконін, С.Л. Рубінштейн та ін. Дослідженню особливостей гри на етапі раннього та дошкільного дитинства були присвячені праці Л.В. Артемової, Р.І. Жуковської, С.О. Марутян, Д.В. Менджерницької, О.П. Усової.

Гру трактують як природний мотиватор діяльності (З. Фрейд), як можливість набуття дитиною соціального досвіду (Е. Еріксон), як умову соціалізації (А. Валлон), як важливе джерело формування соціальної свідомості дитини (Д.Б. Ельконін), як спосіб активного засвоєння людської культури (Л.С. Виготський), як засіб розвитку базових засад особистості (Н.І. Непомняща) і національно-культурного і морального виховання (В.В. Зеньківський).

Завдяки грі дитина набуває соціального досвіду, пізнає дійсність і взаємовідносини в ній, опановує соціальні ролі та функції, оволодіває загальнолюдськими цінностями, культурою, системою соціально вироблених знаків (Н.М. Захарова). Ігрова діяльність закріплює в малюка нові поведінкові навички і способи взаємодії з однолітками, стимулює розвиток вербальних та невербальних комунікативних навичок, інтенсифікує процеси розвитку, виховання та навчання. Коли дитина бере на себе роль у грі, вона діє не тільки відповідно до її характеристик, а постійно співвідносить з ігровою роллю свої риси, здібності та прагнення, учиться розуміти себе і свої бажання (С. Копилов). Труднощі, що виникають під час вирішення навчальної задачі, у грі долаються дитини набагато легше, без напруги. Саме гра задовольняє біологічні, духовні та соціальні потреби дитини (О. Бизикова).

У грі формуються особистісні якості дитини, уміння та навички, що знадобляться їй у майбутньому під час навчання, праці, спілкування з оточуючими. Серед означених якостей виділяємо самостійність як базову якість дитини дошкільного віку.

Метою статті є аналіз виховних можливостей ігрової діяльності у плані розвитку самостійності в дітей старшого дошкільного віку.

Сучасні теоретико-експериментальні праці акцентують на вихованні таких показників самостійності, як-от: цілеспрямованість (А.К. Бондаренко, А.І. Матусик), активність (Р.М. Миронова), ініціативність (О.В. Старинська, Т.А. Ткачук), наполегливість (З.М. Діхтяренко), самооцінка (С.О. Ладивір, І.С. Мельник), креативність (Г.В. Ожиганова), творчість (Л.М. Шульга), пізнавальна активність (І.С. Литвиненко) та ін. У більшості з них гра визначається одним із засобів виховного впливу на дитину.

Дослідниками підкреслюється, що в грі розвивається вміння доводити розпочате до кінця, формується цілеспрямованість та ініціативність, бажання переборювати труднощі з метою досягнення поставленого ігрового завдання. Гра сприяє розвитку творчості, самостійності, активності. У грі дитина може реалізувати свої наміри, бажання, вибрати напрям діяльності, який їй до вподоби, проявити свою індивідуальність.

Так, у дослідженнях А.К. Бондаренко, А.І. Матусик гра виділяється як один із найкращих засобів виховання цілеспрямованості в дошкільників. Спочатку цілеспрямованість залежить від зацікавленості та задоволення, яке отримує дитина в грі. Поступово, у зв'язку із накопиченням знань та досвіду, відбувається збагачення і розширення цілей. Великі можливості з цієї позиції носять довготривалі колективні ігри, коли попереднє обміркування мети, змісту гри сприяє розвитку в дітей самостійного мислення, творчого виконання [4].

За визначенням Т.І.Поніманської, гра поєднує в собі риси, що характерні будь-якій соціальній діяльності, а також риси, що притаманні власне грі. Серед останніх вона називає самостійність [9].

Існують різні класифікації дитячих ігор. Н.В. Кудикіна, спираючись на думку О.М. Леонтьєва про те, що ігрова діяльність трансформуються від творчих ігор до ігор за готовими правилами, наводить свою. Вона виділяє творчі ігри та ігри за правилами. Творчі ігри визначені дослідницею як креативна діяльність дитини за власною ініціативою. На відміну від них, ігри за правилами спрямовані на реалізацію вже створених дорослим певної змістовної та процесуальної основ гри. Серед творчих ігор дослідниця виділяє: сюжетно-рольові, конструктивно-будівельні, ігри-драматизації та театралізації, ігри з елементами праці, ігри-фантазування. До ігор з правилами віднесені: дидактичні, пізнавальні, ігри-подорожі, рухливі, спортивні, хороводні, народні, інтелектуальні, комп'ютерні, ігри-розваги. Не дивлячись на різноманіття ігор, умовою методичного супроводу ігрової діяльності дослідниця називає розвиток самостійної, активної діяльності дітей паралельно із використанням системи педагогічних методів та прийомів, спрямованих на мобілізацію всіх структурних компонентів гри та досягнення позитивного результату [9].

Кожен вид ігор має свої особливості, відрізняється за умовами організації, метою та завданнями. Така різноманітність надає можливості для розвитку самостійності як багатогранного явища у виховному процесі за допомогою всіх видів ігор.

Так, на думку Л.А. Венгера, сюжетно-рольова гра – це вільний вид сумісної діяльності дітей, у якому вони об'єднуються за власною ініціативою, самі обирають сюжет, розподіляють ролі та ігровий матеріал, намічають план і розвивають зміст гри, виконуючи ті, чи інші ігрові дії. Відзначено, що відображення різних ситуацій у грі відбувається шляхом моделювання і заміщення явищ дійсності, сприяючи розвитку уваги, творчості, мислення [10]. Дії дитини під час сюжетно-рольових ігор носять активний характер, спрямований на пошук, ініціативність, формують здібність розуміти погляд іншої людини. Такі навички сприяють становленню самостійності як особистісної якості.

Автори (Н.В.Лисенко, Н.Р.Кирста) серед різних видів ігор, що мають найбільш самостійний характер, виділяють сюжетну гру. Ознакою цього вони називають її зміст. Сюжетна гра не може функціонувати в готовому вигляді, а залежить від життєвого досвіду дітей. Вона має своєї закони розвитку, залежить від свідомості дитини і виступає його відображенням. У процесі підготовки дітей до гри вихователь має планувати систему педагогічних заходів, а не сюжетну лінію гри, що може пригальмувати розвиток самостійності та ініціативності дітей у такому випадку. Крім того, дослідниця виділяє певні можливості дидактичних ігор для розвитку пізнавальної сторони самостійності. Їх використання привчає дітей до самостійного мислення, обміркування, співвіднесення та співставлення на основі вже засвоєного досвіду, що виступає головним компонентом свідомого засвоєння ґрунтовних знань [7].

Самостійність розвивається в дошкільників у процесі самодіяльних ігор. Такі ігри розпочинаються з власної ініціативи дитини, її бажання програвати різні сюжети, без втручання дорослого. До них К.В. Карасьова, Т.О.Піроженко відносять сюжетно-рольові та режисерські ігри. При цьому режисерські ігри дослідниця не виділяють як окремий вид ігор, а називають підготовчими до оволодіння сюжетно-рольовими [6].

В експериментальній роботі О.Ф. Акулової, присвяченій формуванню самостійності у старших дошкільників, пропонується використовувати з цією метою систему організації рухливих та народних ігор. Дослідниця відмічає, що рухливі ігри відіграють важливу роль у формуванні соціально-комунікативної компетентності дітей і виховують такі ціннісні соціальні якості як самостійність, відповідальність, співдія. Рухлива гра у своїй структурі містить правила, рухливу задачу, яку дитина має вирішити самостійно, але шляхом аналізу умов її виконання. Педагог під час гри знайомить дітей з її змістом та правилами, називаючи тільки рухову задачу і основний рух, тим самим дає дітям можливість самостійно обрати спосіб рухової дії на основі власного рухового досвіду та індивідуальних особливостей. Дорослий не має занадто опікатися дитини, обирати сам ведучого, постійно уточнювати правила і робити висновки. Це гальмує прояви самостійності в дітей, бажання доводити гру до кінця, сприяє перекладенню відповідальності за свої дії на інших. Учасники гри мають відчувати певну свободу.

Автор виділяє певні прийоми, що сприяють розвитку самостійності старших дошкільників: використання вправ, що вчать діяти узгоджено під час гри, розуміння важливості підпорядкування рухів; введення ролі ведучого (дитини-лідера) як засобу заохочення дітей до самостійної гри та стимулу до наслідування в організації цієї гри [2].

Досліджуючи гру на сучасному етапі, російська дослідниця Т.П. Авдулова відзначає зниження значення ігрової культури у зв'язку із орієнтацією на прискорений розвиток сучасного дошкільника, збагачення його знань, умінь та навичок, що призводить до симпліфікації самого розвитку. Більшість сучасних ігор (у тому числі електронних, комп'ютерних) та іграшок не сприяють розвитку творчості, фантазії дитини, включенню до колективних взаємовідносин, а спрямовані на індивідуальність і споживацькі інтереси. Відзначається їх одноманітність, спрощеність сюжету. Дослідження вчених (О.О. Смирнова, О.В. Гударєва) дозволяють відзначити зниження кількості сучасних ігор, що мають бажання і здібності до ігрової діяльності. Їм важко будувати взаємовідносини в колективі, соціальну дійсність вони пізнають однобічно, орієнтуючись на зовнішні атрибути, матеріальний бік, а не зміст. Усе менше орієнтром у сучасній грі дитини виступає дорослий, не знаходить відображення нормативна поведінка, загальнолюдські цінності та правила (В.С. Собкін). Підвищується роль раннього інтелектуального розвитку, і знижується значення міжособистісного спілкування, морального становлення особистості, порушується передавання гри від покоління до покоління [1].

Вирішенню цієї ситуації сприятиме перебудова ігрового простору, в якому зростає дитина, і зміна ставлення до нього дорослого.

Так, причиною зниження інтересу дітей до гри виступає зниження уваги дорослого до неї, коли увага заміщується наданням великої кількості іграшок. Змінити ситуацію може орієнтація дорослого на сумісну партнерську гру, а не ознайомлення дитини з правилами, допомога в оволодінні новими більш складними способами гри, навчання дитини вмінню пояснювати свої дії і співвідносити їх з діями партнерів по грі (Н.О. Короткова, Н.Я. Михайленко). Означений підхід сприяє розвитку впевненості у своїх силах і бажанню діяти самостійно.

З метою набуття дитиною самостійності, дослідниками рекомендується використовувати в ігровій діяльності проблемні ситуації, що спонукають дитину звертатися до отриманого раніше досвіду і сприяють пошуку нового (Н.Р.Кирста, Н.В.Лисенко). Відзначається значення правильно підбраного ігрового матеріалу для розгортання самостійної гри дошкільника (Д.Б. Ельконін, Д.В. Менджерницька, О.П. Усова).

Важливу роль у плані виховання самостійності в дошкільників відіграє позиція вихователя у грі, прийоми його виховного впливу на розвиток гри.

У дослідженнях словацьких авторів Я. Бердихової, О.Голецьової, Л. Клійдової зазначається, що завдяки грі дитина розуміє завдання дотримуватися певних правил, прагне краще виконати взятую на себе роль, вчиться обирати серед багатьох способів. Роль вихователя у грі визначається як роль розумного керівника, що має надавати дітям можливість самостійно спробувати вирішити суперечну ситуацію, зрозуміти важливість узгодження своїх власних інтересів із колективними. Надання дитині свободи та самостійності у власних діях під час гри сприятиме розвитку цих якостей у поведінці дитини, під час свідомого виконання певної діяльності в майбутньому [5].

Педагог Р.М. Миронова відзначає, що подолання труднощів у досягненні мети, самостійний пошук вирішення завдання виступають важливим моментом у грі. У зв'язку із цим вихователь повинен постійно пам'ятати про те, що включатись у гру і брати на себе ролі він може лише за необхідності, коли діти потребують цього. Наприклад, з метою активізації пасивних дітей, регулювання взаємовідносин і внесення коректив у гру для ускладнення її змісту [8].

Цю думку підтримують дослідники Н.Р.Кирста, Н.В.Лисенко. Ними підкреслюється, що від змісту та форми спілкування педагога з дитиною під час ігор залежить спонукання її до самостійної діяльності. Бажанню діяти самостійно сприятиме рівноправне, доброзичливе співробітництво з дітьми, підтримання спроб застосовувати набуті вміння та навички, відтворення отриманих знань, схвалення проявів їхньої активності, ініціативності [7].

А. Бурова оцінює роль дорослого в дитячій грі з іншого боку. Вона зазначає, що розвиток самостійності дитини у грі може придушуватися самим педагогом, коли він ігнорує прояви ініціативності дітей у грі, не розуміє їхні творчі задуми і диктує сам умови гри, нав'язує певний ігровий матеріал. Тактовне втручання з боку дорослого в дитячу гру повинно мати на меті лише активізацію та розвиток гри. Для цього дорослому необхідно добре знати особливості кожного вихованця, їхні інтереси, більше спостерігати за іграми дітей, аналізуючи їх. Дослідниця зазначає, що гра, вільна від обов'язків перед дорослим, виступає своєрідним проявом самостійності. Показником якості роботи в дошкільному закладі в цьому напрямку може виступати рівень розвитку творчої гри дітей [3].

Висновки із цього дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Підсумовуючи вищезазначене, можна констатувати, що ігрова діяльність має великий потенціал для виховання самостійності як базової якості у дітей дошкільного віку. Вона сприяє розвитку таких її компонентів, як-от: активному пізнанню довколишнього середовища і себе в ньому, усвідомленню свого "Я" і своїх можливостей; прагненню застосовувати набуті знання в різних ігрових ситуаціях, умінні орієнтуватись у нових умовах; цілеспрямованості, наполегливості та рішучості в грі, долаючи різні перешкоди; самостійності у здійсненні логічних операцій, прогностичності та творчості; умінню критично оцінювати отриманий результат, прагнути до його вдосконалення, умінню приймати власні рішення; розумінню відповідальності за власні дії перед колективом, умінню діяти згідно встановлених правил і підпорядковувати себе їм за власною ініціативою, а не під керівництвом дорослого.

Перспективу подальшого наукового пошуку вбачаємо у створенні експериментальної моделі виховання самостійності як особистісної якості в дітей дошкільного віку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Авдулова Т. Игра: ее развитие на современном этапе / Татьяна Авдулова // Дошкольное воспитание. – 2008. – № 8. – С. 28-33.
2. Акулова Е. Формируем у детей самостоятельность и ответственность / Елена Акулова // Дошкольное воспитание. – 2009. – № 9. – С. 52-58.
3. Бурова А. Организация игровой деятельности дошкольников у светлы вимог Базової програми / Алла Бурова // Дошкільне виховання. – 2009. – № 12. – С. 4-5
4. Воспитание детей в игре: [Пособие для воспитателя дет. сада] / Сост. А.К. Бондаренко, А.И. Матусик. – [2-е изд., перераб. и доп.] – М. : Просвещение, 1983. - 192 с., ил.
5. Голецьова О. Игры в детском саду / О. Голецьова, Л. Клійдова, Я. Бердыхова; [пер. со словац. Г.А. Касвин, Е.Г. Роговской]. – М. : Просвещение, 1966. – 252 с.
6. Карасьова К.В. Самодіяльні ігри дитини / Катерина Володимирівна Карасьова, Тамара Олександрівна Піроженко. – К. : Шк. світ, 2011. – 128 с. – (Бібліотека "Шкільного світу").
7. Лисенко Н.В. Педагогіка українського дошкільця / Неллі Василівна Лисенко, Наталія Романівна Кирста / У 3-х частинах. – Ч. 2. : [Навч. посіб.] – К. : Видавничий Дім "Слово", 2010. – 360 с.
8. Миронова Р.М. Игра в развитии активности детей : Кн. для учителя. – Мн. : Нар. асвета, 1989. – 176 с.
9. Організація дитячої ігрової діяльності в контексті наступності дошкільної та початкової освіти. [Навчально-методичний посібник] / [За ред. Г.С. Тарасенко]. – К. : Видавничий Дім "Слово", 2010. – 320 с.
10. Руководство играми детей в дошкольных учреждениях: (Из опыта работы) / Сост. Е.Н. Твэртина, Л.С. Барсукова ; [Под ред. М.А. Васильевой]. – М. : Просвещение, 1986. – 112 с.